

„PERSONAJUL ÎN AVENTURA CONDIȚIEI UMANE”

Când, în sfârșit, i-a venit rândul și lui *Herzog*, adică, mai bine zis, am hotărât eu că-i venise rândul, după ce citisem deja și *Darul lui Humboldt*, și *Ravelstein*, și *Trăiește-ți clipa*, și *Iarna decanului* – când, așadar, am socotit eu că-i venise rândul și lui *Herzog*, am încercat o surpriză de proporții cu privire la toate romanele lui Saul Bellow, la toate cele citite de mine, firește. Pentru o mai bună lămurire a cititorului – un alt cititor decât eu, cel care am făcut imprudenta – s-ar cuveni precizat, eventual, că *Darul lui Humboldt* a apărut în 1975, că *Ravelstein* s-a publicat în anul 2000, iar *Iarna decanului* în 1982. Și că toate, deci, puteau fi citite numai după 1964, anul în care a apărut *Herzog*. Evident, asta nu scoate din calcul un anume capriciu al oricărui cititor, acela de a citi o carte când are chef el s-o facă, și nu neapărat în ordine cronologică, după anul apariției sale. Capriciu sau libertate care pe mine avea să mă coste, de altfel, și de

care, mai mult ca sigur, aș fi fost scutit dacă n-aș fi avut curiozitatea să parcurg și *Herzog*; ori, și mai bine zis, s-o fi făcut atunci când îi era vremea, nu rândul.

Oricum aș lua-o, totuși, cea dintâi întrebare rămâne una și aceeași: cine să fie personajul ăsta ce-și împrumută numele unei cărți care avea să fie socotită de critică, până azi, de-a dreptul o capodoperă și, pur și simplu, cel mai bun roman al lui Saul Bellow? Imparțial, dar și subtil ironic, autorul notează, înainte de toate, că, spre sfârșitul unei primăveri, „Herzog fu copleșit de nevoia de a se explica, de a se descărca, de a se justifica, se a se detașa” – de a-și face, cum ar veni, un examen interior. Nu-i însă decât o frază introductivă, menită să creioneze cadrul, atmosfera, să sugereze poate și direcțiile viitoarelor interogări. Mult mai caustic este portretul pe care și-l face Herzog însuși: „Deși îi iubea, fusese un tată rău pentru fiica și fiul său. Părinților le fusese un fiu

nerecunoscător. Față de țară se dovedise a fi un cetățean indiferent. Afectuos cu frații și sora lui, dar de departe. Față de prieteni, un egoist.” Ar însemna, dacă m-aș lua după calificativele cu care-l împodobește scriitorul, însă și le acordă și el cu aceeași generozitate, că Herzog este un personaj contradictoriu și mereu nemulțumit. Ocupase niște ani buni un post de profesor universitar la New York, „un post cu totul onorabil”, însă și-l părăsise pentru a se retrage undeva la țară, într-o casă mare și veche care-l costase 20 000 de dolari.

Desigur, asta și pentru că, „deși era un evreu crescut într-un mare oraș, îi plăcea foarte mult viața la țară” – numai că explicația nu rezistă de una singură. Lângă ea trebuie să mai așezăm altele, ca de pildă divorțurile de cele două soții, ca și neputința de a se lega definitiv de cea de a treia femeie, care-l iubește cu adevărat.

Aș mai adăuga mania lui de a redacta tot felul de mesaje și scrisori, către prieteni și necunoscuți, către guvernanți și demnitari, către personalități aflate în viață sau demult dispărute – „îl apucase nebunia să scrie cui vrei și cui nu vrei” – mesaje pe care nici ne le trimite vreodată! Toate astea și multe altele, pe care Bellow le situează meticolos unele lângă altele, mă conduc la ideea că Herzog este, în esență, un personaj mai problematic decât îl acuză faptele sale și mai complex decât îl etichetează creatorul însuși, pe scurt – „un narcisist, un masochist, un anacronic”. Aflat într-o veșnică stare de nemulțumire, față de sine însuși și de tot ceea ce-l înconjoară, Herzog este de fapt un izolat în propria sa viziună de refugiu, ceea ce-l îndreptățește să conchidă, spre sfârșitul acelei pomenite primăveri: „Revăzându-și întreaga viață, își dădu seama că ratase totul. Era, cum se spune, la pământ.” Este un verdict aspru, nimic de zis, însă și drept, odată ce-l pronunță, într-un glas, atât autorul cât și personajul.

Un ratat este, sau va fi, probabil, în cele din urmă, și Albert Corde, personajul dintr-un roman apărut la aproape 20 de ani distanță de celălalt: *Iarna decanului*. Și el profesor universitar, decan al unei facultăți de jurnalistică din Chicago, „Corde era întruchiparea americanului neadaptat – inadaptat în orice împrejurare, incapabil să învețe lecțiile secolului XX”, după cum și pe el îl încondeiază, chiar de la cele dintâi pagini, scriitorul. Așadar, același nemulțumit, același tip încercuit în propria lui singurătate, ca și predecesorul său, Herzog. Întâmplarea că decanul se află, de data asta, într-o călătorie prin România, în Bucureștiul de după cutremurul din 1977, pentru a-și întovărăși soția, de origine română, nu-i decât un element de decor. Îi oferă numai prilejul de a-și face, și el, un examen de conștiință; un fel de judecată între sine și lumea sa de-acasă. Rememorând câteva dintre nemulțumirile și conflictele lăsate temporar în urmă, Corde își dă seama că nu se găsea deloc în relații bune nici cu colegiul facultății, nici cu rectorul institutului și nici cu „lumea bună” aflată la conducerea orașului sau doar în elita lui. Lucid, însă, și resemnat, înțelege că nici n-avea vreo șansă de câștig: „Aceleași întruniri, aceleași lozinci de propagandă și agitație, același fanatism, aceleași metode de presiune” – le clasifică el, într-o sumară comparație cu cele de care se ciocnise pe vremea când își trăia propria viață de student.

Asta fără să facă vreo trimitere la fanatismul, întrunirile sau lozincile cunoscute deja și în România comunistă. Pentru că nu cu lumea comunistă are ce are Corde, ci cu lumea pur și simplu; cu lumea de peste tot așa cum este ea croită. Consecvent ideilor existente și în alte cărți ale sale, Saul Bellow abordează și acum eternul conflict dintre societate și individ, între presiunile venite dintotdeauna din afară și cele născute din însăși conștiința sa de om. Așa că și Corde va trebui să-și dea demisia din funcția de decan, într-o tentativă naivă de a găsi un acord între cele două lumi veșnic ireconciliabile. Gestul său de a-și asista soția care, în calitate sa de astronom, îl invită la o cercetare a universului cu un telescop uriaș, nu-i decât încă o evadare temporară și, mai mult decât atât, iluzorie. În viața de toate zilele Corde rămâne tot un înfrânt, un ratat, întocmai cum se petrecuse și cu Herzog, în urmă cu aproape 20 de ani.

Tot așa se desfășoară lucrurile și în alte două romane, situate între cele comentate deja: *Darul lui Humboldt* (1975) și *Ravelstein* (2000). Charlie Citrine, personajul central din cel dintâi, mărturisește cu franchețe: „faptul că, în afară de mine însumi, nu aveam pe nimeni altul căruia să mă pot adresa era cumplit.” Și cum, de data asta, romanul este scris în întregime la persoana întâi, dispare și naratorul care se furișează de obicei, drept intermediar între scriitor și cititor. Aflat, ca și celelalte personaje, în preajma vârstei de 50 de ani, vârstă la care de regulă bărbații își fac un sever examen interior, Citrine își reproșează și el o anumită pasivitate care nu face decât să-i apropie pericolul însingurării, poate tocmai datorită succeselor obținute până atunci: „Îmi dădeam seama că începeam să capăt aerul acela de trofeu de vânătoare prost împăiat, sau de specimen reconstituit din bucăți, pe care-l asociasem întotdeauna cu bătrânețea.” – recunoaște tot el, cu aceeași franchețe. Dar, exact în același timp, își completează judecata și cu un alt adevăr: „Întrucât nu sunt nevoit să trăiesc în țara cailor, asemeni doctorului Gulliver, viziunea mea asupra lumii e destul de stranie, chiar și fără să călătoresc. De fapt, când am călătorit, am făcut-o nu ca să descopăr ciudățeni străine, ci ca să fug de ciudățeni de acasă.” De unde s-ar putea foarte bine deduce că proceda cam în același fel cum avea s-o facă și succesul său, Corde. Conflictul ori numai dezacordul între individ și societatea nepăsătoare rămâne astfel în continuare deschis.

La rândul său, Abe Ravelstein, care, după cum observăm, își transferă și el numele pe coperta unui roman, este, pur și simplu, considerat „un american din cap până-n picioare”. Sunt avertizat, astfel, că face parte

din aceeași categorie; cu personalitatea lui, firește, cu trăsăturile lui particulare, dar altminteri situându-se consecvent alături de ceilalți predecesori, și ei americani din cap până-n picioare. Bineînțeles, este și Ravelstein un dascăl, un universitar, dar – atenție: „Nu se numără printre acei conservatori care-și fac un idol din economia de piață. El avea păreri *lui* despre problemele politice și morale.” De aici, de la cutezanța de a avea păreri proprii, *porniseră și nemulțumirile, ca și protestele sau resemnările celorlalți.*

Cea mai bună dovadă că se regăsesc în una și aceeași tabără, cu toții. Mai mult încă, Ravelstein este tranșant în expunerea părerilor sale: „Lumea a fost creată pentru fiecare dintre noi în parte, și când distrugi o ființă omenească distrugi o lume întreagă – lumea care există pentru acea persoană.” Prin asemenea opinii, fățișe, personajul înalță disputa dintre individ și societate la dimensiuni filosofice. Lucru firesc, așa zice chiar obligatoriu, pentru un scriitor care, de la cele dintâi cărți, și-a conturat o singură și mare temă de meditație.

Nu întâmplător, așa cum au subliniat exegeții, romanul de debut al lui Saul Bellow, *Omul suspendat*, apărut în 1944, avându-l în centru pe Joseph, un personaj de inspirație kafkiană, *suspendat* în propria sa neputință, a fost considerat un prim exemplu de alienare a omului din cauza respingerii sale de către lumea în mijlocul căreia trăiește. De la Joseph la Ravelstein se trasează astfel o linie dreaptă, care trece prin Herzog – și Citrine – și Corde ca prin niște stații de realimentare și care le unește pe toate, de-a lungul a aproape 60 de ani, în una și aceeași expediție de cercetare și cunoaștere. De fapt, o veritabilă aventură pusă la cale de un singur explorator, cu speranța că la capătul ei îl va răsplăti o formidabilă descoperire.

S-ar putea, prin urmare, desprinde până aici cel puțin o concluzie, cu precizarea, neapărată, că ea mai degrabă deschide drumul unor alte prejudecăți, tot așa de necesare. Mi se pare, de pildă, neîndoios că, deși poartă fiecare un alt nume, personajele lui Saul Bellow întrușipează, practic, unul și același tip. Evident, are fiecare viața lui proprie, câteva date biografice care-l individualizează, și ele mai mult ori mai puțin, însă trăsăturile de ansamblu, structurale, zugrăvesc un portret, în esență, repetitiv. Între portretele care se perindă de la o carte la alta, Herzog ocupă fără discuție primul loc. Este cel mai profund, cel mai complex, cel mai convingător, argumente care au și făcut din roman o capodoperă, titlu păstrat apoi și după publicarea celorlalte. Dar, în același timp, fără Corde, fără Citrine, fără Ravelstein, Herzog ar rămâne un personaj incomplet; i-ar lipsi niște puncte de sprijin, atât în afară cât și înlăuntrul lui. S-ar adăposti, și ca individ, în interiorul unei vizuini, unde nu s-ar întovărăși decât cu propria sa singurătate.

Ce-i drept, ar încuraja o asemenea versiune, la prima vedere, chiar anumite precepte – și cerințe – și recomandări ale literaturii moderne. Saul Bellow însuși se destăinuie undeva, într-un eseu: „Personajul, așa cum îl știm din piesele lui Sofocle sau Shakespeare, din Cervantes, Fielding sau Balzac, s-a îndepărtat de noi. În locul unui erou unitar, al unei personalități unitare, aflăm în literatura modernă o creatură amorfă, lipsită de unitate, sfâșiată, eterogenă, fragmentară (...)” Nu cu tradiția

propriu-zisă se războia scriitorul, însă, ci cu vulgarizarea și schematizarea ei. Ceea ce propunea tot el, în schimb, erau modelele unor scriitori pe care-i numea *clasiți moderni*, creatorii unor opere precum *Ulise* – sau *În căutarea timpului pierdut* – sau *Muntele vrăjit*. Ar însemna, dacă am înțeles bine, că, pe câtă vreme romanul așa-numit obiectiv urmărea un om într-o lume, celălalt roman, și el așa-numit subiectiv, închide mai curând o lume într-un om. Opera lui Saul Bellow aduce un argument în plus într-o asemenea clasificare, firește, fără a-i socoti granitele de netrecut.

Asta pe de o parte. Pe de altă parte, la rândul ei, critica a semnalat în repetate rânduri că personajele lui Saul Bellow ascund – ori mai degrabă divulgă! – detalii biografice ale creatorului lor; aproape fiecare personaj principal ajunge un *alter-ego* al scriitorului. Lucru, fără doar și poate, plauzibil și chiar, în bună măsură, adevărat. Orice scriitor autentic își transferă, își transfigurează, mai bine zis, în operă propria viață – numai că nu în întregime și nu până la capăt. Ar fi o dovadă de mărginire depistarea cu tot dinadinsul a unor suprapuneri cu realitatea într-o operă de ficțiune. Ar putea fi, de pildă, considerat el însuși, Saul Bellow, un nemulțumit, un oropsit al soartei, câtă vreme știm foarte bine că, din contră, s-a bucurat în întreaga sa carieră de distincții – și merite – și recunoașteri? L-am putea socoti cumva un ratat pe cel ce a cucerit atâtea premii literare și care încă din 1976 s-a numărat printre laureații Premiului Nobel? E limpede că o asemenea judecată s-ar încadra mai curând în domeniul absurdului.

La urma urmei, cele câteva similitudini cu propria sa profesie sau cu viața lui de familie, lesne de descifrat în mai toate romanele sale, ca și trimiterile degizate la personalități cunoscute ale vremii sunt și puțin, și lipsite de însemnătate. Mai mare greutate capătă problemele de conținut ale romanelor lui Saul Bellow, obsesia sa de a diseca neîncetat conflictele dintre individ și societate, dintre putere și tăria sau slăbiciunea spiritului, dintre tendințele, pretutindeni existente, spre libertate sau totalitarism. Aici s-ar putea susține chiar invers; anume că scriitorul ar vrea, parcă, să se confunde cu personajele sale. Fiecare dintre romane îmi propune câte un personaj ce subsumează frământări – năzuințe – reușite – și chiar eșecuri ale creatorului lor în acele perioade când au fost scrise. Din punctul ăsta de vedere, și Citrine, și Herzog, și Albert Corde sunt, în egală măsură, purtătorii de cuvânt ai scriitorului, trimișii lui speciali în încercările hazardate de a transfera pe pământ ambițiile de ordin ideal ale condiției umane. Mai mult ca sigur, asta a fost misiunea pe care le-a încredințat-o chiar el, când i-a numit ambasadorii săi printre niște necunoscuți, cititorii. S-ar putea spune deci că și pe el îl apucase nebunia de a scrie cui vrei și cui nu vrei, mesaje pe care destinatarii le vor citi sau nu când le va veni rândul ori vremea. Singura diferență ar fi doar aceea că de data asta le-a și trimis.

Așa s-ar explica însă de minune și remarca făcută de un critic de talia lui Malcolm Bradbury pe marginea uneia dintre cărți, dar care poate acoperi opera lui Saul Bellow în întregul ei: „O poveste despre marile idei politice, despre condiția noastră de muritori și, nu în mai mică măsură, despre a lui însuși”.